

Το Ιερό Μανδήλιον και οι Θεολογικοί συμβολισμοί

Δρς Στράτος Θεοδοσίου και Μάνος Δανέζης

Επίκουροι Καθηγητές Αστροφυσικής
Τμήμα Φυσικής Πανεπιστημίου Αθηνών

Το ιερό Μανδήλιον

Κατά τους πρώτους μεταχριστιανικούς χρόνους ήταν πολύ διαδεδομένη μια πολύ ενδιαφέρουσα παράδοση. Σύμφωνα με αυτήν, ο παρθικής καταγωγής Αβγαρος Ε' ο Ουχάμα (Μέλας), βασιλιάς της Οσροηνής Β.Δ. της Μεσοποταμίας, συνέδεσε το όνομά του με τον Ιησού Χριστό. Ο βασιλιάς Αβγαρος (13-50 μ.Χ.), κατά την παράδοση, έπασχε από μία ανίατη και επώδυνη ασθένεια. Μαθαίνοντας για τον Ιησού Χριστό και τα θαύματά του έστειλε μια επιστολή στον Κύριο με τον αρχαιοφύλακά του Ανανία, εκδηλώνοντας την πίστη του σ' αυτόν και ζητώντας του να επισκεφθεί την Εδεσσα, την *Uthai* των Πάρθων, να διδάξει και να τον θεραπεύσει. Του έγραφε ακόμα πως είχε μάθει ότι τον μισούσαν οι Ιουδαίοι, γι' αυτό του πρότεινε να πάει στην Εδεσσα αφού το βασίλειό του χωρούσε και τους δύο. Ο Ιησούς στην απαντητική του επιστολή ευχαριστούσε τον Αβγαρο και τον μακάριζε για την πίστη του, αφού είχε πιστέψει χωρίς καν να τον γνωρίσει. Του έγραφε όμως ότι δεν μπορούσε να πάει ο ίδιος στην Εδεσσα αφού δεν είχε ολοκληρωθεί ακόμα το έργο του. Υποσχόταν όμως μετά την Ανάληψή του να στείλει κάποιον από τους μαθητές του να τον θεραπεύσει. Πραγματικά, μετά την Ανάληψη του Κυρίου ο Απόστολος Θωμάς έστειλε τον Θαδδαίο ή Αδδαίο, έναν από τους εβδομήκοντα αποστόλους, ο οποίος θεράπευσε τον Αβγαρο με την επίκληση του ονόματος του Ιησού και βάπτισε αυτόν και τους υπηκόους του χριστιανούς. Αυτά περιγράφει ο Ευσέβιος Καισαρείας στην Εκκλησιαστική Ιστορία του (I, XIII, 6), και επιπλέον αναφέρει ότι βρήκε τις επιστολές αυτές στα αρχεία της Εδεσσας, τις οποίες μετέφρασε από τη συριακή, στην οποία ήταν γραμμένες, στην ελληνική. Μεταγενεστέροι, όμως, εκκλησιαστικοί συγγραφείς και ιστορικοί, όπως ο Ιταλός Λαυρέντιος Βάλλας (15ος αιώνας) καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Παβίας, αμφισβήτησαν τη γνησιότητα των επιστολών αυτών.

Πάντως η παράδοση, που περιγράφει ο Ευσέβιος Καισαρείας, ήταν πολύ διαδεδομένη στην Εδεσσα και στην ευρύτερη περιφέρειά της την εποχή εκείνη (4ος μ.Χ. αιώνας), αφού τότε η Εδεσσα ήταν η σπουδαιότερη εστία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Μεσοποταμίας.

Εκτός από την παράδοση που διατήρησε ο Ευσέβιος υπάρχουν και άλλες παραδόσεις που σχετίζονται με την αλληλογραφία του Αβγαρου και του Ιησού. Ετσι, η απόκρυφη Διδαχή του Αποστόλου Θαδδαίου (4ος-5ος μ.Χ. αιώνας), αναφέρει ότι ο Ανανίας, ο απεσταλμένος του Αβγαρου στον Ιησού, ήταν ζωγράφος, ο οποίος φιλοτέχνησε τη μορφή του Χριστού και την έφερε στον βασιλιά. Η παράδοση όμως αναφέρει ότι η εικόνα αυτή ήταν αχειροποίητος, που επιβεβαιώνει η παρακάτω παράδοση.

Μια παρόμοια εκδοχή περιγράφεται στο βιβλίο *«Διήγηση περί της προς Αβγαρον αποστολής της θείας εικόνας του Ιησού»* που αποδίδεται στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο τον Πορφυρογέννητο (10ος αιώνας). Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή ο Ανανίας μόλις αντίκρισε τον Ιησού να διδάσκει θέλησε αμέσως να τον ζωγραφίσει. Δεν κατάφερε, όμως, παρ' όλες τις προσπάθειές του να απεικονίσει τον Θεάνθρωπο. Τότε ο Ιησούς ζήτησε νερό και, μόλις ο Ιησούς πλύθηκε σκουπίστηκε σε ένα μανδήλιον στο οποίο με θεϊκό τρόπο αποτυπώθηκε η μορφή του. Αυτό το ιερό Μανδήλιον έδωσε στον Ανανία λέγοντάς του να το παραδώσει στον Αβγαρο μαζί με την επιστολή του. Πράγμα

που έγινε και ο Αβγαρος θεραπεύτηκε αμέσως από την επώδυνη ασθένειά του μόλις προσκύνησε το ιερό Μανδήλιον.

Η εικόνα του Ιησού εθεωρείτο θαυματουργή και κάθε φορά που οι κάτοικοι της Εδεσσας είχαν σοβαρά προβλήματα, ζητούσαν τη συνδρομή της. Πραγματικά σε κάποια πολιορκία της πόλης τους από τους Πέρσες, όπως αναφέρει ο εκκλησιαστικός συγγραφέας του βου αιώνα, Ευάγγριος ο Σχολαστικός, στην εξάτομη Εκκλησιαστική Ιστορία, οι κάτοικοι της Εδεσσας «Επειδή ήλθαν σε τρομερά δύσκολη θέση, έφεραν την θεόσταλη εικόνα που δεν την έφτιαζαν χέρια ανθρώπων, Ο Χριστός και Θεός μας την έστειλε στον Αβγαρο επειδή αυτός ποθούσε να τον συναντήσει» (Ρ. Γ 862, Εκκλ. Ιστορία τόμος 4^{ος}, Κεφ. 27, Περί της εις Εδεσσαν εκστρατείας Χοσρόου, 2748-2749). Με την επίκληση της ιερής εικόνας κήκαν όλες οι πολιορκητικές μηχανές των Περσών και μετά απ' αυτό το θαυμαστό γεγονός οι Πέρσες έλυσαν την πολιορκία τους.

Άλλες παραδόσεις

Υπάρχει, όμως, και άλλη παράδοση που αναφέρεται πάλι στο βιβλίο του Πορφυρογέννητου, κατά την οποία ο Ιησούς τραβώντας τον δρόμο του μαρτυρίου του ανεβαίνοντας προς τον Γολγοθά, σκούπισε τον ιδρώτα του μ' ένα μανδήλιον στο οποίο αποτυπώθηκαν έντονα τα χαρακτηριστικά του προσώπου του. Το ιερό αυτό Μανδήλιον πήρε ο Απόστολος Θωμάς και μετά την Ανάληψη του Ιησού το έστειλε με τον απόστολο Θαδδαίο στον Αβγαρο. Ο βασιλιάς όταν παρέλαβε το ιερό Μανδήλιον το ακούμπησε σε διάφορα μέρη του σώματός του και αμέσως ανάρρωσε από την επώδυνη αρρώστια του. Πίστεψε αμέσως στον Ιησού και βαπτίστηκε στο όνομα του Κυρίου, από τον Θαδδαίο, τόσο αυτός όσο και όλη η οικογένειά του. Φύλαξε δε με περισσή ευλάβεια το ιερό Μανδήλιο και το ίδιο έκανε ο γιος του, που ήταν πιστός χριστιανός. Ο εγγονός του, όμως, μεταστράφηκε στην ειδωλολατρεία και θέλησε να καταστρέψει το ιερό Μανδήλιο, το οποίο πρόλαβε και το έκρυψε σε μυστική κρύπτη ο επίσκοπος της Εδεσσας. Το 944 μ.Χ. ο Ρωμανός ο Λεκαπηνός ανακάλυψε το ιερό Μανδήλιο και το μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη εναποθέτοντάς το στον ναό του Φάρου. Η Εκκλησία μας όρισε τότε (10ος μ.Χ. αιώνας) ιδιαίτερη γιορτή, αυτή του Αγίου Μανδηλίου, η οποία τελείται τη 16η Αυγούστου, ενώ από τον ίδιο αιώνα η παράσταση του Αγίου Μανδηλίου με τη μορφή του Ιησού Χριστού απεικονίζεται πάνω από την αγίδα του Ιερού Βήματος ή πάνω από την Ωραία Πύλη στο τέμπλο.

Μια σχετική ακόμα παράδοση, μάλλον του 12ου αιώνα, αναφέρει ότι το πρόσωπο του Ιησού αποτυπώθηκε στο σουδάριο, το οποίο τέθηκε επί της κεφαλής του όταν το σώμα του Κυρίου τοποθετήθηκε στο μνήμα του.

Μετάπτωση των ισημεριών και θεολογικός συμβολισμός

Οι αστρονόμοι από παλαιωτάτων χρόνων γνώριζαν το φαινόμενο της μετάπτωσης των ισημεριών. Το φαινόμενο αυτό συνίσταται στη μετατόπιση, κάθε 2.200 περίπου χρόνια, του εαρινού ισημερινού σημείου, έτσι ώστε όταν το συναντά ο Ήλιος, κατά τη διάρκεια της πορείας του, να προβάλλεται αντίστοιχα και σε έναν διαφορετικό ζωδιακό αστερισμό πάνω στην υποθετική ουράνια σφαίρα.

Όπως γνωρίζουν οι ειδικοί μελετητές, οι θρησκείες, σε παγκόσμιο επίπεδο, είχαν επηρεαστεί βαθιά από το αστρονομικό αυτό φαινόμενο. Του έδιναν, λοιπόν, ένα έντονο αστρολογικό νόημα, θεωρώντας την είσοδο του Ηλιου σε ένα νέο ζωδιακό σημείο, ως την αρχή μιας νέας ηλιακής-κοσμικής εποχής για το Σύμπαν. Κατά τη διάρκεια κάθε μιας από αυτές τις περιόδους, δινόταν στον θεό Ήλιο μια μορφή αντίστοιχη του ζωδιακού αστερισμού πάνω στον οποίο προβαλλόταν το άστρο της μέρας.

Όταν η εαρινή ισημερία συνέβαινε στον αστερισμό του Ταύρου, απέδιδαν θυσίες σε έναν χρυσό ταύρο. Στην Αίγυπτο ο Οσίρις (ο θεός Ηλιος) γεννήθηκε με το σώμα αυτού του ζώου, στην Ινδία, ο θεός Σίβα καβαλίκευε ένα μεγάλο λευκό ταύρο, τον Ναντί, ενώ υπήρχε η παράδοση σύμφωνα με την οποία ένας ταύρος έσπαζε το ετήσιο κοσμικό αυγό, επιτρέποντας τη γέννηση του νέου έτους.

Την ίδια χρονική περίοδο, κατά τη διάρκεια των Καβειρίων μυστηρίων οι πιστοί λούζονταν στο αίμα ιερών ταύρων, ενώ στις Ελευσίνιες και Βακχικές τελετουργίες, οι νεοεισερχόμενοι έδιναν τους όρκους τους πάνω σε δέρματα νεοθυσιασθέντων ταύρων. Τέλος, στα Μιθραϊκά μυστήρια, ο θεός Μίθρα (η ηλιακή θεότητα) απεικονιζόταν να μπήγει το ξίφος του στην καρδιά ενός ταύρου.

Όταν πέρασε η εποχή του Ταύρου και ο Ηλιος προβαλλόταν πάνω στον αστερισμό του Κριού, η ηλιακή θεότητα απεικονιζόταν με έναν χρυσόμαλλο νέο που κρατούσε στο ένα χέρι, ή στην πλάτη του, ένα κριάρι και στο άλλο ένα ποιμαντικό ραβδί.

Ο Αμμωνας Δίας απεικονιζόταν με κέρατα κριαριού, όπως και ο Μωσής στο αντίστοιχο έργο του Μιχαήλ Αγγέλου. Ομοίως, ως «αμνός» του Θεού παριστάνεται ο Ιησούς Χριστός, έναν συμβολισμό που τόσο ο Μακρόβιος (Macrobius), όσο και ο Ντυπουί (Duruís), ταυτίζουν με την αιώνια λατρεία του Ηλιου. Γι' αυτόν τον λόγο, κατά τον Ντυπουί, οι πρώτοι χριστιανοί κρεμούσαν στον λαιμό των παιδιών τους τη συμβολική εικόνα του «αμνού». Αλλωστε, όλος ο κόσμος, όπως αναφέρει, ξέρει το περίφημο «Agnus dei», που φυσικά, συμπληρώνουμε εμείς, σημαίνει «ο αμνός του Θεού» και αναφέρεται συμβολικά στον Ιησού Χριστό στη χριστιανική λειτουργική υμνολογία.

Είναι γνωστό ότι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου οι πιστοί που μαζεύονταν στους τόπους λατρείας έψαλλαν «Χαίρε αμνέ του Θεού, που παίρνεις μακριά την αμαρτία του κόσμου»*.

Τέλος, όταν ο Ηλιος πέρασε στο ζώδιο των Ιχθύων, το φως του κόσμου, ο Ιησούς Χριστός, παρουσιάζεται σαν ο μεγάλος ψαράς, με σύμβολό του τον ιχθύ.

Η Δυτική Αγιογραφία

Οι Δυτικές χριστιανικές Εκκλησίες, προερχόμενες, βασικά, από χριστιανούς εξ Ιουδαίων, οι οποίοι, ως εκ τούτου, είχαν ένα ισχυρότατο καμπαλιστικό-αστρολογικό υπόβαθρο, ακολούθησαν στην αγιογραφία τους, το αστρολογικό ζωδιακό πρότυπο στην απεικόνιση του Ιησού Χριστού. Γι' αυτόν τον λόγο ο Ιησούς στους καθολικούς ναούς συμβολίζεται σαν Καλός Ποιμένας αγκαλιά με ένα κριάρι, ή σαν ο Μεγάλος Ψαράς. Το σύμβολό του παραμένει αυτό του Ιχθύος, ενώ υπερτονίζεται το γεγονός ότι οι μαθητές του υπήρξαν ψαράδες.

Ο συμβολισμός βέβαια αυτός, λόγω παράδοσης, αλλά και κάποιες φορές από δυτικό μιμητισμό, χωρίς όμως κανένα ίχνος αστρολογικού ή καμπαλιστικού περιεχομένου και νοήματος, μεταφέρθηκε και στην ανατολική αγιογραφία.

Η ύπαρξη όμως αυτού του δυναμικού συμβολικού στοιχείου είναι μια ισχυρότατη μαρτυρία της ουσιαστικής επίδρασης του ιουδαϊκού-καμπαλιστικού-αστρολογικού ρεύματος στη θεολογική συγκρότηση της πρώιμης χριστιανικής πίστης

Στον 4ο αιώνα ανάγονται επίσης και οι πρώτες βυζαντινές εικόνες στην Ανατολή, που φυσικά δεν παριστάνουν ιστορικά χαρακτηριστικά και βασίζονται ουσιαστικά στη φαντασία των αγιογράφων. Υπάρχει μια συνέχεια της ελληνικής παράδοσης. Αλλωστε, όπως σημειώνει ο καθηγητής Χρήστος Γιανναράς (1996), «η αγιογραφία μαθήτευσε στην αρχαιοελληνική αφαίρεση για να διαβεί στον εικονισμό των καινούργιων οντολογικών θεωρήσεων. Η ορθόδοξη λατρεία αντλούσε από την εκφραστική της αρχαιοελληνικής δραματουργίας».

Πάντως στην παλαιοχριστιανική τέχνη, ανάμεσα στις πιο συνηθισμένες απεικονίσεις του Ιησού, είναι εκείνη που τον δείχνει θεραπευτή με μια ράβδο να ανασταίνει τον Λάζαρο.

Στον 5ο αιώνα ανάγεται ένα ψηφιδωτό που βρέθηκε στο μασσωλείο της Γάλλας Πλακιδίας (Gallae Placidiae) στη Ραβέννα, που παριστάνει τον Ιησού ως Καλό Ποιμένα, και ένα δίπτυχο από ελεφαντόδοτο με σκηνές των θαυμάτων του Χριστού. Σ' αυτά ο Ιησούς παριστάνεται μάλλον σαν τον θεό Απόλλωνα παρά σαν ένας γενειοφόρος ασκητικός Ιουδαίος.

Ο Ιησούς ως Ορφέας

Ωστόσο υπήρχαν και εξαιρέσεις σ' αυτές τις παραστάσεις. Έτσι, μια εικόνα του Ιησού στα μέσα του 3ου αιώνα από το Υπόγειο των Αυρηλιανών στη Ρώμη έδινε την αόριστη εντύπωση ενός γενειοφόρου άντρα με μακριά μαλλιά. Πιθανώς, όμως, η απεικόνιση του Ιησού στην Κατακόμβη της Κομμοδίλλας (Commodilla), νότια της Ρώμης (4ος μ.Χ. αιώνας) να είναι η πρώτη προσωπογραφία του. Ο Ιησούς παριστάνεται με τα χαρακτηριστικά ενός Εβραίου διδασκάλου, μακριά κυματιστά μαλλιά, μακριά γενειάδα, μεγάλα μάτια και μεγάλη μύτη. Στην ίδια εικόνα απεικονίζονται και τα γράμματα Α και Ω (αρχή και τέλος της ελληνικής αλφαβήτου) με έντονο συμβολικό χαρακτήρα.

Εκείνο που σημειώνουμε για τη χριστιανική τέχνη στις κατακόμβες είναι ότι ο Ιησούς συχνά παριστάνεται ως ο μυθικός Ορφέας.

Πράγματι, οι κατακόμβες κοσμούνται με νωπογραφίες, τα θέματα των οποίων αρχικά ήταν δανεισμένα από την εθνική παράδοση. Δηλαδή τα διακοσμητικά στοιχεία ανήκουν στο εθνικό ελληνικό ιδεώδες. Στη χριστιανική τέχνη εκείνης της εποχής, εμφανίζεται ένα σύνολο από απεικονίσεις και παραστάσεις που είναι κοινές στον ειδωλολατρικό κόσμο, όπως άνθη, δελφίνια, πουλιά, ψάρια. Ακόμα και για βιβλικές ή ευαγγελικές σκηνές οι καλλιτέχνες εμπνέονται από οικείες μορφές του ελληνικού καλλιτεχνικού χώρου. Επομένως, και στην παλαιοχριστιανική τέχνη ο Ελληνισμός προσέφερε το κατάλληλο ένδυμα για την απεικόνιση χριστιανικών παραστάσεων.

Αργότερα εμφανίζονται και συμβολικές παραστάσεις, όπως ο ιχθύς, η άμπελος ή ο άκακος αμνός, που γενικά συμβολίζουν τον Ιησού Χριστό.

Άλλες απλοϊκές παραστάσεις ήταν η άγκυρα ή το πλοίο, που αντίστοιχα συμβολίζουν την ασφάλεια, την ελπίδα και τη μακαριότητα του Παραδείσου. Ιδιαίτερως η άγκυρα εκφράζει την ανίκητη ελπίδα του χριστιανού πιστού.

Βεβαίως κυριαρχεί η παράσταση του Ιησού ως καλού ποιμένα ή ως Ορφέα, που τον τριγυρίζουν διάφορα ζώα ημερωμένα από τη θείκη μουσική του.

Ουσιαστικά η συμβολική σχέση του Ορφέα με τον Ιησού Χριστό έγκειται στο γεγονός ότι ο μυθικός Ορφέας κατήλθε κι αυτός στον Άδη, στον Κάτω Κόσμο, όπου παρέλαβε τη μυστικιστική διδασκαλία του «Ιερού Λόγου» από την Περσεφόνη και τη μετέφερε στον Επάνω Κόσμο. Γι' αυτόν τον λόγο, συνέδεσε το όνομά του με απόκρυφες εσχατολογικές λατρείες. Αλλωστε, η λύρα στα χέρια του Ορφέα, συμβολίζει την εξημερωτική δύναμη του Ευαγγελίου επί των αγρίων ηθών του κόσμου. Ο Ορφέας, νικητής του χθόνιου-μυστηριακού Διονύσου, παραλληλίζεται, όπως φαίνεται συχνά κατά τους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους, με τον Ιησού Χριστό που κατετρόπωσε τον Διάβολο. Εξάλλου όπως ο Ορφέας τεμαχίστηκε και διαμελίστηκε από τις άγριες γυναίκες της Θράκης επειδή αρνήθηκε να πάρει μέρος στα όργιά τους, εξαιτίας του χαμού της γυναίκας του Ευρυδίκης που δεν κατόρθωσε να τη φέρει πίσω από τον Ηδη, έτσι και ο άμωμος αμνός, ο Σωτήρας Χριστός έγινε το εξιλαστήριο θύμα, αφού σταυρώθηκε από τους αντιπάλους του για τις αμαρτίες μας. Τόσο ο Ορφέας όσο και ο

Ιησούς θανατώθηκαν από εκείνους στους οποίους μετέφεραν το θείο μήνυμα του μοναδικού Θεού.

Για το ίδιο θέμα, η άποψη του καθηγητή κ. Α. Παναγόπουλου, είναι ότι: *«Όσον αφορά τη μαρτυρούμενη στην τέχνη σταύρωση του Βακχικού Ορφέα, αυτή φαίνεται να αποτελεί μέρος του κρυπτο-παγανιστικού συμβολισμού των πρώτων χριστιανικών αιώνων, ιδιαίτερα σε κτερίσματα και επιτύμβιες επιγραφές, κυρίως στη Μικρά Ασία. Η σφραγίδα της παραπάνω εικόνας μπορεί να είναι προϊόν κάποιας γνωστικής δοξασίας που ευνοούσε την ειρηνική συνύπαρξη και την ομαλή διαδοχή. Και όπως ακριβώς ο Ιησούς Χριστός παρουσιάζεται συχνά σε Παλαιο-Χριστιανικά μνημεία με Ορφικό-Διονυσιακά χαρακτηριστικά, έτσι κι εδώ ο Ορφέας-Διόνυσος εμφανίζεται ως Εσταυρωμένος»* (1995). Στη βάση του σταυρού φαίνονται σε γωνιακή σχέση, δύο συμπαγείς πάσσαλοι, ενώ στην κεφαλή τού εσταυρωμένου Ορφέα υπάρχει η Σελήνη ως μηνίσκος (μισοφέγγαρο) και αψιδωτά πάνω απ' αυτήν επτά άστρα που κατά πάσα πιθανότητα συμβολίζουν τους επτά τότε γνωστούς πλανήτες. Στο κάτω μέρος του σταυρού υπάρχει η επιγραφή ΟΡΦΕΟΣ ΒΑΚΚΙΚΟΣ, απ' όπου γνωρίζουμε ότι ο σφραγιδόλιθος αυτός αναφέρεται στον μυθικό Ορφέα, τον θεϊκό αγγελιαφόρο, που κατέβηκε στον Ηδη και έφερε απ' εκεί στον πάνω κόσμο τη μυστικιστική διδασκαλία, τον *ιερό λόγο*.

Βιβλιογραφία

Στράτος Θεοδοσίου και Μάνος Δανέζης: «Στα Ιχνη του Ιχθύς», Εκδόσεις Δίαυλος, Αθήνα 2000.